

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

(۲۹)

دانشگاه اصفهان

دانشگاه تهران

www.ketab.ir

پژوهشی تطبیقی

در

هستی‌شناسی و شناخت‌شناسی ملاصدرا و وایتهد

(نیم‌فصل مشهور فلسفه پویشی شرق و غرب)

تحقیق، نقد، بررسی و مقایسه

از

دکتر مهدی دهباشی

استاد دانشگاه

۱۳۹۸

سرشناسه: دهباشی، مهدی

عنوان و نام پدیدآور: پژوهشی تطبیقی در هستی‌شناسی و شناخت‌شناسی ملاصدرا و وایتهد (فیلسوفان مشهور فلسفه پویشی شرق و غرب) / تحقیق، نقد، بررسی و مقایسه از مهدی دهباشی

مشخصات نشر: قم آیت اشراق، ۱۳۹۸

مشخصات ظاهری: ۵۲۰ ص

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۴۰۴-۷۰-۶

وضعیت فهرست نویسی: قیفا

یادداشت: عنوان دیگر: هستی‌شناسی و شناخت‌شناسی ملاصدرا و وایتهد

یادداشت: واژه نامه.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹-۱۰۵۰ ق. نقد و تفسیر

موضوع: وایتهد، الفردنورث، ۱۸۶۱-۱۹۴۷ م. نقد و تفسیر.

موضوع: هستی‌شناسی (فلسفه اسلامی) - مطالعات تطبیقی

موضوع: هستی‌شناسی (فلسفه) - مطالعات تطبیقی

موضوع: شناخت‌شناسی (فلسفه اسلامی) - مطالعات تطبیقی

موضوع: شناخت‌شناسی (فلسفه) - مطالعات تطبیقی

موضوع: فلسفه اسلامی

موضوع: فلسفه تطبیقی

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ پ ۹ د / ۱۱۲۱ BBR

رده‌بندی دیویی: ۱۸۰

شماره کتابشناسی: ۱۷۴۲۵۴۳

انتشارات آیت اشراق

پژوهش تحقیقی در هستی‌شناسی

و شناخت‌شناسی

ملاصدرا و وایتهد

(فیلسوفان مشهور فلسفه پویشی شرق و غرب)

■ مؤلف: مهدی دهباشی (استاد دانشگاه) ■ ناشر: آیت اشراق

■ تیراژ: ۱۰۰۰ ■ نوبت چاپ: اول - ۹۸ ■ چاپ: گل وردی

■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۴۰۴-۷۰-۶ ■ لیتوگرافی: پردیس

قم، خیابان ارم، پاساژ قدس، پلاک ۸۶

تلفن: ۰۲۵ ۳۷۷۴۴۶۵۰ / نمابر: ۰۲۵ ۳۷۷۴۹۶۲۸

پیام کوتاه: ۰۹۳۷۳۹۷۱۹۵۴

ayat.eshraq@gmail.com

www.ayateeshraq.com

تمامی حقوق آثار انتشارات آیت اشراق برای ناشر محفوظ بوده،

و کپی از آنها به هر شکلی (دیجیتالی، صوتی، تلخیص و...) ممنوعیت قانونی و شرعی دارد.

فهرست مطالب

۱۳		مقدمه
۱۷		بخش ۱: فلسفه پویشی ملاصدرا
۱۹		صدرالدین محمد شیرازی (ملاصدرا)
۲۰		آثار علمی ملاصدرا
۲۱		بنیان مکتب فلسفی صدرا
۲۱		اصالت وجود و مراتب تشکیکی آن
۲۴		مبانی فلسفه‌ی پویشی ملاصدرا
۲۴		حرکت جوهری و سیلان وجود مادی تا عالم عقل
۲۶		پی نوشت‌ها
۲۷		موضوع در حرکت جوهری
۲۸		شباهت میان موضوع در حرکات عرضی و حرکت جوهری
۲۹		حرکت جوهری و نیازمندی آن به محرک
۳۳		مقوله‌ای که حرکت در آن واقع می‌شود
۳۴		زمان و حرکت جوهری
۳۵		زمان جوهری
۳۶		مبانی حرکت جوهری
۳۶		۱- اصالت وجود

۳۹	۲- محال نبودن انواع غیرمتناهی بالقوه
۴۰	۳- محال نبودن انقلاب ذاتی
۴۲	جوهر و رابطه میان ماده و صورت
۴۵	حرکت جوهری چیست؟
۵۰	حرکت جوهری و تحقیقات علمی دانشمندان جدید
۵۵	تجدد امثال و مقایسه آن با حرکت جوهری
۶۱	اثبات حرکت جوهری از طریق ابطال کون و فساد
۶۳	برهان بر حرکت جوهری از طریق زمان
۶۶	برهان بر حرکت جوهری از طریق اصل "غایت‌مندی"
۶۸	براهین حرکت جوهری از طریق رابطه جوهر و عرض
۶۸	۱- رابطه شخص
۷۰	۲- علیت میان جوهر و عرض
۷۳	۳- رابطه عروض
۷۴	نقد و تحلیلی پیرامون شبهات حرکت جوهری
۷۶	حرکت جوهری و حل معضلات فلسفی
۷۸	اتحاد عاقل و معقول
۸۰	معاد جسمانی
۸۶	اتحاد نفس ناطقه انسانی با عقل فعال
۹۲	پی نوشت‌ها
۱۰۳	بخش ۲: فلسفه پویشی و ایتهد
۱۰۵	وایتهد (۱۸۶۱-۱۹۴۷)
۱۰۸	آثار علمی وایتهد
۱۱۰	علائم اختصاری آثار علمی وایتهد
۱۱۱	ترتیب زمانی آثار وایتهد
۱۱۲	پی نوشت‌ها
۱۱۳	تأثیر فلسفی وایتهد
۱۲۰	علم و فلسفه

فلسفه سازواره (ارگانیسمی)	۱۲۵
فلسفه سازواره (ارگانیسمی) و ایتهد و ویلیام جیمز	۱۲۹
۱- پویش خلاق	۱۲۹
۲- نظریه موجودات واقعی	۱۳۰
۳- نظریه دریافت ها	۱۳۱
۴- آگاهی، تجربه و همبستگی دوگانگی سوژه- ایزه	۱۳۲
پویش و حرکت	۱۳۴
فلسفه پویشی	۱۴۱
اهیات پویشی	۱۴۴
اصول متعارفه نظریه «پویش و واقعیت» و ایتهد	۱۴۶
نتیجه گیری	۱۵۴
پی نوشت ها	۱۵۷
توصیف منطقی و ایتهد از انواع موجودات در قلمرو هستی	۱۵۹
الف: انواع موجودات	۱۶۰
سلسله مراتب موجودات انتزاعی	۱۶۴
ب: ارتباط موضوع- محمولی اصلاح شده میان دو موجود بنیادی	۱۶۵
ج: خصوصیات و صفات منطقی همبستگی ها در میان موجودات	۱۷۲
۱- موجودات متناهی و نامتناهی	۱۷۴
۲- موجودات واقعی و انتزاعی	۱۷۶
۳- موجود مخلوق و موجود ابدی	۱۷۸
۴- موجود مادی و موجود ذهنی	۱۷۹
پی نوشت ها	۱۸۱
بخش ۳: پژوهشی تطبیقی در مبانی هستی‌شناسی و فلسفه پویشی ملاصدرا و	
ویتهد	۱۸۵
نظریه همبستگی و ایتهد و وجود رابط ملاصدرا	۱۸۷
وجود رابط و وجود رابطی	۱۸۸
شمای شبکه سیستمی یا وجود رابط و نشأت آن	۱۹۶

۱۹۷	بازتابهای نظریه ملاصدرا در جهان‌شناسی فیزیک نوین
۲۰۱	موضوع حرکت جوهری و عدم تعین
۲۰۳	رابطه و همبستگی متقابل ذهن و عین
۲۱۱	پی‌نوشت‌ها
۲۱۴	نسبیت بر پرتوه‌همبستگی حرکت، فضا و زمان از نظر ملاصدرا، انشتاین و وایتهد
۲۱۷	همبستگی حرکت، زمان و مکان
۲۲۳	ماهیت زمان
۲۲۶	نسبیت عام، ناسی از تقدم و تأخر زمان، مکان، حرکت و تنوع آنهاست
۲۳۰	همبستگی زمان و مکان در نسبیت انشتاین
۲۳۸	استنتاج
۲۴۲	پی‌نوشت‌ها
۲۴۴	عدم تعین، همبستگی ذاتی و وحدت پدیده‌ها در سیلان هستی (وجه ثابت و وجه متغیر) ...
۲۴۵	ارتباط ذاتی در جهان و وحدت اشیاء در پدیده‌ها
۲۴۹	عدم تمایز مشاهده‌گر با مشاهده‌شده (اتحاد عاقل و معقول)
۲۵۴	حرکت جوهری ملاصدرا و نظریه اعداد در فیزیک جدید
۲۶۳	پی‌نوشت‌ها
۲۶۵	توجیه عدم قطعیت در جهان امکان و بازتاب آن در فلسفه پیشینی وایتهد
۲۶۵	جبری بودن پدیده‌ها
۲۶۶	پیدایش فیزیک کوانتوم
۲۶۸	هایزنبرگ و اصل عدم تعین
۲۷۰	توجیه عدم قطعیت
۲۷۱	۱- عدم قطعیت نتیجه جهل بشر است
۲۷۱	۲- عدم قطعیت ناشی از محدودیت‌های تجربی است
۲۷۴	۳- عدم قطعیت ناشی از محدودیت‌های مفهومی اجتناب‌ناپذیر ماست
۲۷۵	۴- هایزنبرگ و عدم قطعیت به عنوان عدم تعین در خود طبیعت
۲۷۸	نتیجه
۲۸۱	پی‌نوشت‌ها

بخش ۴: بررسی نظریه علم و ادراک ملاصدرا	۲۸۳
پیش گفتار	۲۸۵
مباحث مقدماتی:	۲۸۶
تعریف و موضوع ادراک در فلسفه اسلامی	۲۸۶
انواع ادراک، مراحل و معانی آن از نظر حکمای اسلامی	۲۸۷
۱- احساس	۲۸۷
۲- تخیل	۲۸۸
۳- توهم	۲۸۸
۴- عقل	۲۸۹
۵- معانی ادراک	۲۸۹
۶- حدس	۲۹۲
۷- نظر ملاصدرا درباره حدس	۲۹۳
حدس، الهام و وحی	۲۹۷
۸- نظر ابن سینا درباره حدس	۲۹۸
۹- حدس از نظر غزالی	۳۰۰
پی نوشت‌ها:	۳۰۲
ملاک و معیار تقسیم ادراکات از نظر ملاصدرا و اختلاف او با حکمای دیگر	۳۰۴
اصطلاحات و تعبیرات ادراکی	۳۰۶
نگاهی اجمالی به ماهیت علم و ادراک از نظر حکمای اسلامی	۳۰۸
انتقاد صدرا بر نظرات حکمای مشایی و اشراقی در مورد علم و عقل	۳۱۱
پویائی و تحول در نظریه علم و ادراک ملاصدرا	۳۱۵
الف) وجود ذهنی	۳۱۶
ب: نظریه‌های ابداعی شناخت ملاصدرا	۳۲۳
۱- ادراک	۳۲۳
۲- ادراک حسی و حواس ظاهری	۳۲۴
۳- ادراک خیالی و وهمی و حواس باطنی	۳۳۲
۴- صورمادی و صور ادراکی	۳۳۹
۵- عقل	۳۴۵

۳۴۷	۶- مسئله تجرید
۳۴۸	۷- نظر ابن سینا در مورد «عقل بسیط»
۳۵۲	۸- اتحاد عاقل و معقول و عقل
۳۶۸	پی‌نوشت‌ها
۳۷۳	بخش ۵: بررسی نظریه‌های ادراک و شناخت وایتهد
۳۷۵	مباحث مقدماتی
۳۷۵	پیشینه مسائل و معضلات مبحث ادراک
۳۷۸	معانی عمده ادراک از دیدگاه روان‌شناسی و فلسفه
۳۷۸	نگاهی گوناگون به تطور فکری وایتهد در مورد ادراک
۳۷۹	۱- نظریه طبقه‌ای
۳۸۰	۲- نظریه رویدادها و اشیاء
۳۸۲	۳- نظریه تکامل یافته ادراک
۳۸۳	۴- فرض حیز بسیط نمونه دیگری است از مغالطه عینیت نابجا
۳۸۶	۵- واژه‌های کلیدی نظریه‌های شناخت وایتهد
۳۸۹	پی‌نوشت‌ها
۳۹۱	نظریه‌های ادراک وایتهد:
۳۹۱	۱- نظریه طبقه‌ای ادراک و تحلیل آن
۳۹۱	کلیات بحث:
۳۹۴	علم و ادراک
۳۹۶	فکر و اشیا
۳۹۸	اشیا
۴۰۲	مبنای ادراکی مکان و زمان
۴۰۳	۲- نظریه ادراک براساس نسبت گرای عینی
۴۰۳	انتقاد از مفاهیم سستی و جایگزین شدن تعبیر رویدادها به جای اشیا
۴۰۷	انتقاد از نظریه نسبت‌انشتاین
۴۱۰	مشکلات معرفت‌شناختی نظریه طبقه‌ای
۴۱۵	ساختار کلی ادراک

۳- سیر و تطور نظریه‌های ادراکی و ایتهد در جهت نظریه کمال یافته ادراک یا نظریه سوم	
ادراکی و ایتهد.....	۴۱۹
استنتاج.....	۴۳۱
پی نوشت‌ها.....	۴۳۳

بخش ۶: پژوهشی تطبیقی در مبانی شناخت‌شناسی ملاصدرا و ایتهد.....	۴۳۵
مبانی پدیدارشناسی در فلسفه ملاصدرا.....	۴۳۷
معانی پدیدار.....	۴۳۸
همبستگی ذهن و عین و راه حل ملاصدرا.....	۴۴۱
عدم امکان شناخت حقایق اشیاء.....	۴۴۷
پی نوشت‌ها.....	۴۶۰
زمینه وحدت و همبستگی میان پدیده‌های عینی و ذهنی (اتحاد عالم و معلوم).....	۴۶۳
تقابل ذهن و عین و اتحاد آندو.....	۴۶۴
زمینه وحدت.....	۴۷۴
پی نوشت‌ها.....	۴۸۱
بررسی تطبیقی در ماهیت علم از نظر ملاصدرا و ایتهد.....	۴۸۳
مکانیزم توحید کثرات از نظر و ایتهد.....	۴۸۴
مکانیزم توحید کثرات از نظر ملاصدرا.....	۴۸۹
۱- تشکیک در مراتب ادراک و علم.....	۴۹۲
۲- تقسیم علوم به حسب عوالم و همبستگی شناخت‌شناسی و هستی‌شناسی.....	۴۹۵
استنتاج کلی و اصول بنیادی مشترک و مشابه در نظریه‌های شناخت و ایتهد و ملاصدرا.....	۴۹۷
پی نوشت‌ها.....	۵۰۲
منابع عربی و فارسی (کتب و مقالات).....	۵۰۴
منابع انگلیسی (کتب و مقالات):.....	۵۰۹
اصطلاحات و واژه‌های انگلیسی- فارسی.....	۵۱۶

مقدمه

فلسفه اسلامی که گاهی از آن به فلسفه متفکران مسلمان نیز تعبیر می‌شود، با گذشت ادوار مختلف و در پی ظهور و تحول مکاتب و حوزه‌های گوناگون همچنان در مبانی کلی خود از انسجام و هماهنگی و استواری برخوردار بوده و در پرتو کتاب آسمانی، قرآن، روایات و احادیث معصومان (ع) در مباحث هستی‌شناسی و توحید و اعتقادات دینی سرشار از غنای فکری، دقت نظر و ژرف‌اندیشی است.

با نگاهی به سیر فلسفه در غرب مشاهده می‌شود که این فلسفه از قرن هیجدهم به بعد در مسیر تازه‌ای قرار گرفت که در آن هم از لحاظ محتوا مسائلی مطرح شد که می‌توان فلسفه‌های ترکیبی و کاربردی را همچون فلسفه علم، معرفت‌شناسی، فلسفه اخلاق، فلسفه سیاسی، فلسفه حقوق، فلسفه دین، فلسفه تاریخ، فلسفه زبان، فلسفه انسان و... در کنار فلسفه‌های سنتی از ثمرات آن دانست؛ به گونه‌ای که هریک از شاخه‌های جدید فلسفه کلی، مسیر تخصصی خود را می‌پیماید. با این‌که جدایی این مباحث از مابعدالطبیعه اشکالات چندی را به همراه داشت ولی برعکس برای گسترش تحقیقات و مطالعات تخصصی افق‌های جدید و فضا‌های بیشتری باز شده تا اندیشمندان و متفکران

در رشته‌های گوناگون بتوانند جایگاهی را برای طرح نظریات نوین و فراگیر خود پیدا کنند.

با غنائی که در مبانی و ساختارهای فلسفه اسلامی سراغ داریم، بستر مناسبی خواهد بود تا افق‌ها و فضاهاى جدید را ضمن مباحث خود برای طرح مسایل جدیدی که در فلسفه‌های ترکیبی فلسفه غرب مطرح است، به وجود آورد و در پی آن در بعضی از مسایل کهن با نگاهی نو تجدید نظر سازنده نموده و برخی از موضوعات و مباحث سنتی یا کلاسیک خود را به روز کرده تا انتظاراتی را که در این برهه از زمان از فلسفه اسلامی می‌رود برآورده کند و مباحثی همچون معرفت‌شناسی، فلسفه علم، فلسفه اخلاق و رشته‌های فنی دیگر را بر مبنای پایه‌های بنیادین به طور جدی و تخصصی مورد بحث و بررسی قرار دهد. در این امر، این کار جز در پرتو مطالعات و پژوهش‌های مقایسه‌ای و تطبیقی و ارائه نظریات جدید که برگرفته از فلسفه اسلامی و همراه با ابداع و خلاقیت باشد میسر نخواهد بود. این طرح به تنها ارزش فلسفه اسلامی را با شاخصه‌های خاص خود محفوظ و مصون نگه می‌دارد، بلکه فلسفه اسلامی برای تداوم کار خود وارد معرکه آراء جهانی شده ضمن ارائه تفکرات و نوآوریهای خریش، در این حرکت بهتر می‌تواند خود را به اندیشمندان جهان و فلاسفه غربی معرفی کند و جایگاه گذشته خود را با افقی جدید بازنماید.

این نکته بس درخور اهمیت و قابل توجه است که در زمانی که برخورد اندیشه‌ها، فرهنگ‌ها و مکاتب بیش از گذشته احساس می‌گردد، ضروری به نظر می‌رسد که مسائل فلسفی و به طور کلی اندیشه‌ها با دیدی جهانی و تطبیقی مورد بحث قرار گیرد، تا از این رهگذر اهمیت این مسایل بهتر معلوم و به دیگر مکاتب بهتر معرفی گردد، اگر ما نگرش‌های علمی و فلسفی را در همان چارچوب کلاسیک و سنتی که در گذشته مطرح شده دنبال نماییم، شاید این نگرش‌ها مدت‌های مدید در همان محدوده‌ی گذشته خود

باقی وثابت بماند، و تحولی چندان نیابد و تنها بتواند جنبه تاریخی خود را حفظ نماید. ولی با توجه به تحولات علمی در صورتی که بتوانیم به صورتی تطبیقی مسائل پیشین را ارائه دهیم و نظرهمگان را به آنها جلب نماییم، عظمت فکری و اوج اندیشه صاحبان نظریه‌هایی چون حرکت جوهری و وحدت وجود و دهها نظریه برجسته دیگر بهتر و دقیق تر ظاهر می‌گردد و تفکرات خلاق اندیشمندان و ظرایف فکر آنها در قلمرو فرهنگ اصیل اسلامی به یمن پژوهشهای پیوسته، به تدریج در افق فلسفه جهانی ظاهر می‌شود و همگان از این گستره دانش و فرهنگ غنی بهره‌مند می‌شوند. البته مقصود از مقایسه، انطباق محض نیست، بلکه هدف بهتر نشان دادن تفکرات عقلی در فلسفه اسلامی است که در این مقایسه وجه امتیاز و اختلاف در قلمرو زبان علمی و بنیانهای فلسفی علوم روشن تر از گذشته پدیدار می‌گردد.

نویسنده با توجه به مواردی که گفته آمد در این پژوهش سعی کرده است تا فلسفه پویایی ملاصدرا و وایتهد را تنها در دو قوله؛ یعنی در زمینه هستی‌شناسی و شناخت‌شناسی مورد نقد، تحلیل و بررسی قرار دهد، تشابهات و تفاوت‌های این دو نگرش را در حد امکان به زبان روز تبیین نماید، و به گونه‌ای تطبیقی و مقایسه‌ای موضوعات آن دو را تحلیل و مقایسه نموده، نکات دقیق و فرامانی هر یک را به تصویر کشد. امید است که این پژوهش طلیعه‌ای برای تحقیقات بعدی باشد و از این طریق بتوان ابداعات فلسفه اسلامی را در جهتی سوق داد تا بستر مناسبی برای طرح مباحث نوین فلسفی فراهم گردد.

دکتر مهدی دهباش

۱۳۹۸ هجری شمسی